

महाराष्ट्र सेवा संघ, मुलुंड

१८ वे गिरिमित्र संमेलन १३-१४ जुलै २०१९

मध्यवर्ती संकल्पना - गिर्यारोहणातले अध्वर्यू

गिर्यारोहण ही संकल्पना रुजण्यापूर्वीदेखील डोंगरदऱ्यांमध्ये मानवाचा वावर सुरुच होता. व्यापार, तीर्थयात्रा, युद्ध अशा निमित्ताने मानवाने दऱ्या-डोंगरात अनेकदा प्रवास केला होता. पण केवळ छंद म्हणून डोंगरात जाण्यासाठी अठरावे शतक उजाडावे लागले. इटलीच्या सीमेला लागून असलेले पण फ्रान्समध्ये वसलेले आल्प्समधील सर्वोच्च हिमशिखर माँट ब्लांकवरील आरोहणामुळे गिर्यारोहणाची सुरुवात झाली असे मानले जाते. पण त्यापूर्वीदेखील युरोपात माँट वेन्तो, रोश मेलोन अशा काही पर्वतावर आरोहण झाले होते. १४९२ मध्ये अन्टोनी डी विल याने राजाज्ञेवरून माँट अग्विल या डोंगरावर आरोहण केले. १५५५ मध्ये कॉनाराड गेसनर याने पिलाटस या डोंगरावर आरोहण केले. आनंदासाठी केलेले ते आरोहण असल्याची नोंद गेसनरने केली आहे.

१७६५ मध्ये स्विट्झर्लंडमधील धनवान शास्त्रज्ञ बेनेडिक्ट द सॉसुर याने माँट ब्लांकवरील आरोहणासाठी पैज लावली होती. त्याला प्रतिसाद देत १७७५ मध्ये जे. एन. कौतेरान आणि तीन गार्ड्स यांनी चार हजार 304 मीटर पर्यंतची उंची गाठली. त्यानंतर माँट ब्लांकच्या पायथ्याच्या चामोनिक्समधील माइकेल गॅब्रिएल पॅकार्ड आणि जॅकेस बाल्माट यांनी ८ ऑगस्ट १७८६ साली चार हजार 807 मीटर उंचीपर्यंत जाऊन शिखरमाथा गाठला. याच काळात माँट ब्लांकच्या पायथ्याच्या चामोनिक्समधील सौंदर्यशास्त्राचा आद्य उद्गाता जॉन रस्कीन याने 'पर्वत हाच निसर्गसौंदर्याचा उगम आणि अंत' असे सांगत गिर्यारोहणाला सौंदर्यस्वादाची दिक्षादेखील दिली.

1786 नंतर लगेचच सॉसुर यानेदेखील माँट ब्लांकवर आरोहण केले. तर 1808 मध्ये पाऊल मरिआ पारादिस हिनेदेखील त्यावर आरोहण केले. पण गिर्यारोहणाला खऱ्या अर्थाने जोर आला तो स्विट्झर्लंडच्या बर्निज आल्प्समधील 11,872 फूट उंचीच्या वेट्टरहॉर्न शिखरावर 1854 साली आल्फ्रेड विल्स याने आरोहण केले तेव्हा. ही घटना एक छंद म्हणून गिर्यारोहणाची सुरुवात मानली जाते. आल्फ्रेड विल्स यांच्या 1856 मधील 'वॉन्डरिंग अमंग द हाय आल्प्स' या पुस्तकाने गिर्यारोहणाला खऱ्या अर्थाने चालना मिळाली.

त्यानंतर १८५७ साली ब्रिटिशांनी अल्पाइन क्लब स्थापन केला आणि पाठोपाठ १८८५ पर्यंत युरोपातील इतर देशांमध्येदेखील अशा संस्था उदयास येत गेल्या. गिर्यारोहणाची एक क्रीडा प्रकार म्हणून वाटचाल होऊ लागली. अनुभवांची देवघेव व्हावी या हेतूने अल्पाइन क्लबने Peaks, Passes and Glaciers या शीर्षकाच्या पुस्तिका प्रकाशित केल्या. १८६३ च्या मार्चपासन क्लबतर्फे अल्पाइन जर्नल हे त्रैमासिक सुरु झाले. गिर्यारोहणाच्या दस्तावेजीकरणाची पद्धत सुरु झाली. १८७१ साली प्रसिद्ध झालेले लेस्ली स्टीफन लिखित The Playground of Europe हे गिर्यारोहणविषयक पहिले अभिजात लिखाण मानले जाते.

नंतरच्या काळात इटली आणि स्वित्झर्लंडच्या सीमेवरचे द्विशृंगी मॅटरहॉर्न आणि स्वित्झर्लंडच्या बर्निज आल्प्समधले आयगर या दोन हिमशिखरांवरील आरोहणं विशेष गाजली.

मॅटरहॉर्नवरचे पहिले यशस्वी आरोहण झाले ते १४ जुलै १८६५ मध्ये. मॅटरहॉर्नच्या स्विस ह्योर्नली धारेने केलेल्या पहिल्याच आरोहणाला अपघाताचे गालबोट लागले. या मोहिमेदरम्यान गिर्यारोहणातला पहिला मोठा अपघात झाला. एडवर्डच्या नेतृत्वाखाली लॉर्ड फ्रान्सिस डग्लस, चार्ल्स हडसन, डग्ल हॅडो, मायकेल क्रोज आणि झरमॅट येथील दोन गाईड पीटर टाउगवाल्डर आणि त्याचा मुलगा यांचा मोहिमेत स-मावेश होता. डग्लस हडसन, हॅडो आणि क्रोज या चौघांचा या मोहिमेत अपघाती मृत्यू झाला.

आयगर तसे गिर्यारोहकांना प्रथम प्रयत्नात चढण्यासाठी सरळ साधे असले तरी या डोंगराच्या वायेव्येकडील कड्याचे म्हणजे आयगरवांडचे आव्हान मोठे होते. आयगरवर पश्चिम कड्याने १८५८ सालीच यशस्वी आरोहण झाले, पण आयगरवांडने 1938 पर्यंत दाद दिली नाही.

पर्वतारोहणाचा प्रसार होत असताना तुलनेने प्रस्तरारोहणात फारशी प्रगती झाली नव्हती. किंबहुना १८७० पर्यंतच्या काळात पर्वतारोहक प्रस्तरारोहण टाळायचेच. आल्प्सच्या पर्वतराजीत नवनवे प्रयोग करणाऱ्या आल्बर्ट ममेरी आणि क्लिंटन डेन्ट या दोघांमुळे प्रस्तरारोहणाला खरी सुरुवात झाली. माँट ब्लान्क पर्वतश्रेणीतील ग्रेपॉन शिखरावर उत्तरेकडील बाजूने आरोहण करताना प्रस्तरारोहणाचे नवे कौशल्य विकसित केले. तेथील क्रॅकमधून त्याचे आरोहण त्यापैकीच एक. ग्रेपॉनमधील या क्रॅकला आज ममेरी क्रॅक म्हणून ओळखले जाते. एक क्रिडा प्रकार म्हणून प्रस्तरारोहणाची सुरुवात ममेरीमुळे झाली. १८७० ते १८८० या दशकात स्कॉटलंड, नॉर्थ वेल्स आणि लेक डिस्ट्रिक्ट या भागात प्रचंड प्रमाणात प्रस्तरारोहण होऊ लागले. यामध्ये महिलांचा देखील सहभाग होता. त्यातूनच पुढे गिर्यारोहणातील नवनवीन साधनसामग्रीचा विकास होऊ लागला. अल्पेनस्टॉक या पाच-सहा फूटी काठीची जागा आईस अक्सने घेतली. विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीच्या काळात पिटॉन, कॅराबिनर हेदेखील विकसित झाले.

एकोणीसाव्या शतकाच्या अखेरच्या तीस वर्षात ममेरीने आल्प्समध्ये भन्नाट आरोहणे केली. त्याच्या आरोहणाचा सारा भर उंची आणि शिखरांची संख्या यापेक्षा गुणवत्तेत कठीण चढाया करण्यावर अधिक होता. 1889 मध्ये आल्पसमधील आरोहणांमध्ये गाईडचा वापर करणे त्याने बंद केले. अल्पाइन आरोहण शैलीची गंगोत्री ममेरीच्या आरोहणापर्यंत मागे जाणारी आहे.

एव्हाना आल्प्समधील अनेक हिमशिखरांवर प्रयोग करून झाले तरी हिमालयाकडे नजर वळली नव्हती. सर्वेक्षण आणि अन्य कामांच्या निमित्ताने हिमालय आणि काराकोरम या पर्वतरांगांची ओळख ब्रिटिशांना होत होती. सर्वेक्षणासाठीच्या भटकतीतील सहभागी हे गिर्यारोहक नसले तरी त्यांच्यामुळे हिमालयाचे भव्यदिव्य रूप जगासमोर येत गेले. गिर्यारोहणासाठी जणू काही नंदनवनच खुलं होण्यामुळे सर्वेक्षण आणि गिर्यारोहणाचा अद्वैतबंधच त्यातून उलगडतो.

भारतात भूसर्वेक्षणाची मुहूर्तमेढ 1802 साली मद्रास येथे रोवली गेली. या विभागाच्या चार्ल्स क्रॉफर्ड आणि विल्यम वेब यांनी हिमालयातील अतिउंचीच्या शिखरांचा वेध घ्यायला सुरुवात केली. त्यांच्या निरिक्षणाने पाश्चात्य जगाचे

हिमालयाच्या उंचीबाबतचे समज बदलत गेले. एकोणिसाव्या शतकाच्या सुरुवातीच्या निरीक्षणात हिमशिखरांना क्रमांक देण्यात आले. 1849 ते 1855 या काळात कर्नल अँड्र्यू वॉघ याने उंचीच्या स्पर्धेतील 79 शिखरांचे नकाशावर स्थान निश्चित केले. त्याच मोजणीत शिखर 15 ने सर्वोच्चपदाचा मान मिळवला. भूतपूर्व सर्वेक्षण अधिकाऱ्याच्या स्मरणार्थ शिखराचे नामकरण 'एव्हरेस्ट' असे करण्यात आले. मात्र एका नोंदीनुसार 1711 मध्ये लामा व जेसूइट पाद्री यांनी तिबेटी भूभागाची पाहणी, मोजणी केली होती. त्यावर आधारीत 1717 सालच्या नकाशात दक्षिण सीमेवर 'चोमाऊ लांकपा' ही 40 मैल लांबीची पर्वतश्रेणी दाखवली होती. त्याआधारे 1733 साली फ्रेंच भूवैज्ञानिक जीन बॅप्टिस्ट द अनव्हिल यांनी पॅरिसमध्ये 42 नकाशांचा संच प्रकाशित केला. त्यामुळे फ्रेंचांनी ब्रिटिशांपूर्वीच या शिखराची मूळ नावानिशी नोंद केली असा दावादेखील केला जातो.

जोसेफ हूकरचा 'दार्जिलिंग-कांचनजुंगा' परिसर सर्वांगाने वर्णणारा पहिला ग्रंथ 1854 साली प्रसिद्ध झाला. सर्वेक्षण खात्यातील जॉर्ज माँटगोमरीने 1851 मध्ये हिमालयातील 70 हजार मैल क्षेत्राचे भूसर्वेक्षण दहा वर्षांत पूर्ण केले. पण नेपाळ आणि तिबेटमध्ये पाश्चात्यांना तेथे प्रवेश नव्हता. त्यामुळे त्या प्रदेशातील व्यापारासाठी प्रसिद्ध असलेल्या भोटिया जमातीच्या हरहुन्नरी तरुणांना त्याने सर्वेक्षणाचे प्रशिक्षण दिले. 1865 ते 1885 या काळात माँटगोमरीने या भोटीया जमातीतील तरुणांच्या माध्यमातून तिबेटी पठारापासून ते मंगोलियापर्यंतचा मध्य अशियाचा प्रदेश सर्वेक्षणाच्या नकाशावर आणला. नझनसिंघ रावत आणि किशनसिंघ रावत या काका पुतण्यांनी असामान्य अशी कामगिरी केली. हे सर्व कर्मचारी गिर्यारोहणाचे खास प्रशिक्षण वगैरे घेतलेले नव्हते. पण सर्वेक्षण खात्यातील नोंदीनुसार १८६२ पर्यंत या खात्यातील कर्मचाऱ्यांनी २० हजार फूटांपेक्षा अधिक उंचीच्या ३७ शिखरांवर आरोहण केले होते. त्यापैकी एक कर्मचारी उंचीमापक यंत्राचे खांब घेऊन २१ हजार ३२५ फूट उंचीच्या शिला पर्वतावर चढला. त्याकाळचे ते सर्वाधिक उंचीवरचे आरोहण होते. मात्र इतिहासाला त्या अनाम कर्मचाऱ्याचे नाव माहित नाही.

सर्वेक्षणाव्यतिरिक्त खास केवळ पर्वत चढण्यासाठी पाश्चात्य जगातून हिमालयात आलेल्यांपैकी पहिलेपणाचा मान विल्यम ग्रॅहमकडे जातो. १८८३ साली विल्यम भारतात आला आणि त्याने सिक्कीम, गढवाल-कुमाऊँ भागात गिर्यारोहण केले. आनंदासाठी गिर्यारोहण ही त्याच्या हिमालयीन मोहिमांमागची संकल्पना होती.

1890 च्या दरम्यान संघटित हिमालयीन मोहिमांची सुरुवात झाली नव्हती. त्याची सुरुवात विल्यम मार्टीन कॉनवेमुळे झाली. कॉनवेची 1892 ची पहिली मोहिम रॉयल जिओग्राफीकल सोसायटीने पुरस्कृत केली होती. कारोकोरममधील या मोहिमेत कॉनवे, चार्ल्स ब्रूस यांच्यासोबत आणखीन तीन गिर्यारोहक व आल्प्समधील गाईड व गुरखा पलटणीतील गुरखे यांचा समावेश होता. या मोहिमेत काराकोरम, हिस्पर-बाल्टोर भागाचे नकाशीकरण झाले. 19 हजार चारशे फूटांचे क्रिस्टल आणि 22 हजार सहाशे फूट उंचीचे पायोनियर या दोन शिखरावर यशस्वी आरोहण झाले. हिमालयातील संघटित मोहिमांचा पाया या मोहिमेतून कॉनवे यांनी रचला म्हटले तर ते वावगे ठरणार नाही.

पुढे 1895 मध्ये ममेरी हा त्याच्या सहकाऱ्यासह नंगा पर्वतावर निघाला. चार्ल्स ब्रूस त्याला दोन गुरख्यांसह सामील झाला. 24 ऑगस्टला ममेरी आणि दोन गुरखे नंगा पर्वताच्या दोन कड्यांदरम्यानची खिंड शोधण्याच्या कामगिरीवर गेले ते परत

आलेच नाहीत. हिमालयीन मोहिमातील ही पहिली दुर्दैवी घटना. नंगा पर्वतावर जाण्याआधी ममेरी यांचे 'माय क्लाइंबिंग इन द आल्प्स' हे पुस्तक प्रकाशित झाले होते, त्याच्या मृत्युनंतर ते पुस्तक आणखीनच लोकप्रिय झाले.

प्रतिकूल वातावरणातील आणखी एक महत्वाचे आरोहण म्हणजे अकाँकाग्वुआ. दक्षिण अमेरिकेतील अँडिजमधील अकाँकाग्वुआ शिखरावर एडवर्ड फिल्डगोराल्ड आणि मथिथआस झुब्रिंगेन यांनी १८९७ मध्ये यशस्वी आरोहण केले. पुढे या शिखरावर महिला गिर्यारोहक अद्रिआला लिंक हिने 1940 मध्ये आरोहण केले.

गिर्यारोहणाच्या छंदापायी अनेक प्रदेश पिंजून काढणारे व्यक्तिमत्व म्हणजे 'ड्यूक ऑफ अब्रुझी'. इटलीच्या या राजाने या छंदापायी तन, मन आणि धनही खर्चिले. त्याने जगभर मोहिमा आखल्या. 1897 ला त्याला नंगा पर्वतावर जाण्यासाठी आला पण प्लेगच्या साथीमुळे जाता आले नाही. मग त्याने अलास्कातील 18 हजार आठ फूट उंचीच्या तिसऱ्या क्रमांकाच्या सेंट एलिआसवर प्रथम यशस्वी आरोहण केले. त्यानंतर आर्क्टिक खंडात उत्तर ध्रुवावर गेला. पुढे अफ्रिका खंडातील रुवेन्झोरी पर्वतश्रेणीतील शिखरांकडे मोर्चा वळवला. 16 हजार सातशे 63 फूट उंचीचे सर्वोच्च शिखर स्टॅन्ले-मार्घेरिता आणि इतर अनेक शिखरांवर त्याने प्रथम आरोहण केले. या प्रदेशाचे नकाशीकरणदेखील केले. 1909 साली त्याने के टू 21 हजार 800 फूटापर्यंत मजल मारली. त्यानंतर छोगोलिसा पर्वतावर 24 हजार सहाशे फूट उंचीपर्यंत पोहचला. त्याकाळी तोवर आरोहीत केलेली ती सर्वाधिक उंची होती. इतक्या उंचीपर्यंत जाता येते हे त्यांच्या मोहिमांनी दाखवून दिले. ड्यूक ऑफ अब्रुझीच्या या चौफेर कामगिरीच्या प्रित्यर्थ माँट ब्लाँक पर्वतश्रेणीतल्या एका शिखराला 'लुइगी अमेडिओ' हे नाव देण्यात आले.

दुसरीकडे डॉ. टॉम लाँगस्टाफ अनेक प्रयोग करत होते. तो आल्प्स व्यतिरिक्त युरोप-अशिया सीमेवरील कॉकेशस आणि अमेरिका-कॅनडा सीमेवरील रॉकी पर्वतात गेला. आर्क्टिकला पाचवेळा तर हिमालयात सात वेळा आला. 1907 साली त्याने गढवाल हिमालयातील 23 हजार तीनशे साठ फूट उंचीच्या त्रिशुळ शिखरावर यशस्वी आरोहण केले. त्रिशुळवरील आरोहण हे त्या काळातील सर्वाधिक उंचीवरचे आरोहण होते. लाँगस्टाफने हिमालयीन मोहिमेच्या यशाच्या श्रेयाची विभागणी 66 टक्के गाईड्स आणि 33 टक्के गिर्यारोहक अशी करून त्याने गाईडचे ऋण मान्य केले. पुढे गाईडची जागा शेर्पांनी घेतली. त्यानंतर त्याने गढवालमधील नंदादेवी प्रदेशाची ओळख करून देण्याचे महत्वाचे काम केले. 1909 साली सोल्टोरा खिंड ओलांडून सियाचिन हिमनदी त्याने जगासमोर आणली. लाँगस्टाफने लिहलेले 'धिस इज माय व्हॉयेज' आणि त्याच्याबरोबरच्या अर्नोल्ड मम यांचे 'फाइव्ह मंथ्स इन द हिमालया' ही दोन्ही पुस्तकं मार्गदर्शक ठरली. लाँगस्टाफच्या मोहिमेचे आणखीन एक वैशिष्ट्य म्हणजे त्याने वापरलेली प्राणवायूची छोटी कार्टिज.

त्याकाळी अतिउंचावरील मोहिमांमध्ये प्राणवायूचा प्रश्न प्रामुख्याने भेडसावणारा होता. कृत्रिम प्राणवायूच्या निर्मितीसाठी विसाव्या शतकाच्या आरंभापासून डॉ. केल्लास यांनी सिक्किम हिमालयात, तर हिंस्टनने पामीरमध्ये प्रयोग केले. 20 हजार फूट उंचीवरील हवेचा दाब कृत्रिमरित्या तयार करून त्याचे परिणाम अभ्यासले. महायुद्ध संपल्यावर 1920 मध्ये रॉयल जिओग्राफीकल सोसायटीने डॉ. केल्लास यांना गढवाल हिमालयातली कामेट पर्वतावर पाठवले. इंग्लंडच्या मेडिकल रिसर्च कौन्सिलकडून एक उपकरण मिळवून त्यावर डॉ. केल्लास यांनी अनेक प्रयोग केले. त्याचा उपयोग पुढे ऑक्सिजन

उपकरण उपयुक्त करण्यात झाला. पुढे १९५८-५९ मध्ये १८ हजार फूट उंचीवर प्राणवायूसंबंधातील प्रयोगशाळा उभारून प्रयोग करण्यात आले.

कृत्रिम प्राणवायूची मदत घ्यावी की मानवाच्या शाररिक-मानसिक मर्यादांच्या कमाल क्षमतेवर अतिउंचावरील हिमशिखरं आरोहण करावी यावर बराच वाद होत होते. गिर्यारोहणाच्या प्रवासात अनेक नवनवीन साधनसामग्री विकसित होत गेली. सुरुवातीच्या काळातील बरीच साधनसामग्री आपण नौकानयन तंत्रातून उचलली. रोपच्या प्राथमिक नॉट्स, रोपचे तंत्र हे त्यापैकीच एक.

महिलांचा गिर्यारोहणातील समावेश सुरुवातीच्या काळात नसला तरी विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला महिलादेखील सक्रीय झाल्या. १९०७ ला सर्वात प्रथम लेडिज अल्पाइन क्लबची स्थापना झाली.

गिर्यारोहणाच्या वाटचालीत दोन्ही महायुद्धांनी महत्वाची भूमिका बजावली. महायुद्धाच्या काळात गिर्यारोहणाला काही काळ थांबावं तर लागलंच, पण मधल्या काळात अधिकाधिक उंचीवर जाण्याची इर्षा वाढत गेली. पहिल्या महायुद्धानंतर ब्रिगेडियर जनरल चार्लस ब्रूस आणि फ्रॅन्सिस यंगहजबंड यांच्या हालचाली सुरु झाल्या. यंगहजबंड यांनी हजारो मैलाचे साहसी प्रवास केले होते. 'वंडर्स ऑफ हिमालय' आणि 'द हार्ट ऑफ द कॉन्टिनेंट' ही त्याने लिहलेली पुस्तके महत्वाचा दस्तावेज ठरली. त्याच्याच पुढाकारातून 1905 मध्ये एव्हरेस्टवरील मोहिमांसाठी खटपट सुरु झाली. पहिले महायुद्ध संपल्यावर लगेचच यंग हजबंडने एव्हरेस्ट मोहिमांना हात घातला. 1921 ते 1938 या काळातील सातही मोहिमांवर यंगहजबंडच्या जनकत्वाचा ठसा आहे.

एव्हरेस्टवर एकप्रकारे ब्रिटिशांची मक्तेदारीच होती, त्यामुळे ऑस्ट्रिया, इटली, अमेरिकन आणि जर्मन गिर्यारोहकांनी इतर शिखरांकडे आपला मोर्चा वळवला. 1929 आणि 1931 कांचनजुंगावर जर्मनांनी मोहिमा आखल्या. 1930 च्या स्विस-जर्मन-ऑस्ट्रियन-ब्रिटिश अशा आंतरराष्ट्रीय कांचनजुंगा मोहिमेचे नेता हादेखील जर्मनच होता. या मोहिमेत कांचनजुंगा परिसरातील नेपाळ-नैऋत्य (23,442 फूट) आणि जोंगसोंग (24,511) ही शिखरं आरोहण करून उंचीचे नवे विक्रम गाठले. त्यापूर्वी त्रिशुळ शिखरावरील उंचीचा विक्रम ताझिकिस्तानातील पामीर पर्वतश्रेणीतील तेव्हा लेनिन नावाने ओळखले जाणाऱ्या 23 हजार 383 फूट उंचीच्या शिखरावरील 1928 सालच्या आरोहणाने मोडण्यात आला. 1930 च्या कांचनजुंगावरील आंतरराष्ट्रीय मोहिमेचे नेतृत्व केले ते ग्युंटर ड्युरेनफुर्थ/डायन्हेनफुर्थ याने. त्यांनी 1934 मध्ये कांचनजुंगावर आंतरराष्ट्रीय मोहिमा आखली. त्यांनी के टू वर देखील मोहिमा नेली. पुढे त्यांचा पुत्र नॉर्मन ड्युरेनफुर्थ /डायन्हेनफुर्थ याने 1960 मध्ये 13 मे ला धवलागिरि प्रथम यशस्वी आरोहण केले.

ग्युंटर यांची आणखीन एक महत्वाची ओळख म्हणजे त्यांनी लिहलेला जर्मन ग्रंथ 'झुम द्रिट्टेन पोल' - Zum Dritten Pol. याचे इंग्रजी भाषांतर आले ते 'टू द थर्ड पोल' या नावाने. आठ हजार मीटरपेक्षा अधिक उंचीची एकूण 14 शिखरांवरीस 1954 पर्यंतच्या मोहिमांचे वर्णन करणारा तो अन्यनसाधारण असा ग्रंथ. भूवैज्ञानिक गुंट्यर यांनी या शिखरांचा भूवैज्ञानिक परिचयदेखील करून दिला. या सर्वोच्च श्रेणीतील पर्वतांचा तिसरा ध्रुव असा प्रथम उल्लेख 1933 साली कुर्झ या स्विस

प्रदेश संशोधकाने केला होता, त्याला जगप्रतिष्ठा मिळवून देण्याचे काम गुंट्यर ड्युरेनफुर्थ/डाय-हेनफुर्थ यांच्या 1954 च्या ग्रंथाने केले.

1930 पर्यंत अँग्लो फ्रेंच गिर्यारोहकांचा प्रस्तरारोहणासाठी कृत्रिम साधनांचा वापर करण्यास विरोध होता. पुढे 1930 नंतर तो विरोध मावळला. ब्रिटिश मात्र त्यांच्या पारंपरिक वृत्तीनुसार बराच काळ त्याबाबतीत सोवळेच राहिले. दुसरीकडे जर्मन गिर्यारोहक मोठ्या इर्षेने आल्प्समधील आयगरवान्ड आणि जगातील नवव्या क्रमांकाचे शिखर नंगा पर्वत चढण्यास सज्ज झाले. दोन महायुद्धांच्या दरम्यान जर्मनांनी नंगा पर्वत आणि कांचनजुंगा या पर्वतांवर धडका मारल्या. जर्मन आणि ऑस्ट्रियाच्या 1932,34,37, 38, 39 अशा पाच मोहिमा नंगा पर्वतावर गेल्या होत्या.

1934 मध्ये त्याने आयगरवान्ड उत्तरकडा प्रथम चढणाऱ्या खानदानी आर्यनवंशीय जर्मनाला ऑलिंपिकचे सुवर्णपदक मिळेल असे हिटलरने जाहीर केले. त्यातून निर्माण झालेल्या स्पर्धेमुळे अनेकजण जखमी झाले, मृत्युमुखी पडले. 1935 साली आयगरवॅंडवर झेल्डमायर आणि मेहू रिंगर हे दोन जर्मन गिर्यारोहक हिमवादळात कायमचे गारठले. 24 जुलै 1938 ला हेकमायर, व्होर्ग हे जर्मन आणि कास्पारेक, हारेर हे ऑस्ट्रियन्स यांनी जिद्दीने आयगरवॅंडची पहिली चढाई यशस्वी केली. हाइनरिख हारेरचे 'द व्हाइट स्पायडर' हे पुस्तक या चढाईचे यर्थाथ वर्णन करते. पुढे तो पाकीस्तानात युद्धकैदी झाला असताना त्याने पळून जाऊन तिबेटमध्ये सात वर्षे काढली. 'सेव्हन इयर्स इन तिबेट' हे त्याचे पुस्तक प्रसिद्ध आहे.

हिमालयीन मोहिमांना असा जोर येत असताना युरोपात उंच प्रस्तरभिंतीवरील आरोहणांना सुरुवात झाली होती. १९११ मध्ये क्रोझन द ब्रेन्टा या शिखराच्या उत्तरकड्यावर पॉल प्रॉईस याने आरोहण केले. हॅन्स डुल्फरने देखील अशी आरोहण केली. पुढे ३० च्या दशकात रिकॉडो कॅसिन याने ग्रॅण्ड जोरासे, सिमा ग्रॅण्डे येथील प्रस्तरभिंतींना गवसणी घातली. याकाळात आल्प्समधील प्रस्तरभिंतीवर आरोहणे सुरु झाले.

या काळात हिमशिखरांच्या उंचीपेक्षा वेगळे काहीतरी करू पाहणाऱ्यांमध्ये एरिक शिफ्टन आणि हॅरॉल्ड टिलमन यांचा समावेश होतो. ऋषीगंगेचे यात्रेकरू म्हणून त्यांचा सार्थ उल्लेख केला जातो. नंदादेवीचा अंतर्भागातील सर्वेक्षण कठीण होते. नंदादेवीच्या पायथ्याला पोहचायचे आठ अयशस्वी प्रयत्न झाले होते. तीन वर्षांच्या मेहनतीनंतर शिफ्टन आणि टिलमन 1934 मध्ये नंदादेवीच्या पायथ्याला पोहचले. पुढे 1936 मध्ये एका अमेरिकन मोहिमेच्या माध्यमातून टिलमन आणि नोएल ओडेल यांनी नंदादेवी शिखरावर प्रथम यशस्वी आरोहण केले. असेच दुसरे उदाहरण म्हणजे आठ हजार मीटरपेक्षा अधिक उंचीचे अन्नपूर्णा शिखरावरील यशस्वी आरोहण. आठ हजार 68 मीटर उंचीच्या या शिखरावर फ्रेंच मोहिमेचा नेता मॉरिस हेरझॉग आणि लुइस लॅचनेल हे दोघे 1950 साली माथ्यावर पोहचले.

दोन महायुद्धांच्या मधल्या काळात एव्हरेस्टवर ब्रिटिशांनी मोहिमांचा धडाकाच लावला होता. 1922 ची दुसरी मोहिमा चार्ल्स ब्रूस यांच्या नेतृत्वाखाली नेण्यात आली. या मोहिमेत रसायनशास्त्रज्ञ डॉ. जॉर्ज फिच याने कृत्रिम प्राणवायूच्या अवजड उपकरणासह 27 हजार तीनशे फूट उंचीपर्यंत आरोहण केले. आणि कृत्रिम प्राणवायूचा वापर न करणाऱ्या जॉर्ज मॅलरी व इतर दोघांनी 26 हजार 985 फूट उंचीपर्यंत मजल गाठली. पुढे 1924 साली गेलेल्या तिसऱ्या मोहिमेचा नेता लेफ्टनंट कर्नल एडवर्ड नॉर्टन याने कृत्रिम प्राणवायूशिवाय 28 हजार 124 फूटापर्यंत आरोहण केले. कृत्रिम प्राणवायूशिवाय

आरोहीत केलेली ती त्या काळातील सर्वोच्च उंची होती. त्यानंतर हा विक्रम 1933 च्या मोहिमेत हार्रिस, वागेर आणि स्मिथ यांनी केला. १९५२ च्या एव्हरेस्ट मोहिमेत स्वीस मोहिमेत लॅबर्ट आणि शेर्पा तेनझिंग नोर्गे यांनी 28 हजार 215 फूट उंचीवर आरोहण करून तो मोडला.

पहिल्या तीनही एव्हरेस्ट मोहिमांवर जॉर्ज मॅलरीचा प्रभाव होता. १९२१ च्या मोहिमेत जॉर्ज मॅलरी आणि बुलोक यांनी नॉर्थ कोलपर्यंत जायचा मार्ग निश्चित केला. मात्र 1924 च्या मोहिमेत कॅम्प सहाच्या २६ हजार ७१५ फूट उंचीवरून शिखर आरोहणाला निघालेले जॉर्ज मॅलरी आणि अण्ड्र्यू आयर्विन यांचा अपघाती मृत्यू झाला. एरिक शिफ्टनच्या नेतृत्वाखाली 1935 च्या मोहिमेत एव्हरेस्टबरोबरच अनेक इतर उद्दीष्टदेखील होती. पण सर्वोच्च शिखराचे आव्हान कायम राहिले.

महायुद्धादरम्यान एव्हरेस्ट मोहिमा थंडावल्या. युद्धानंतर एव्हरेस्टवरील ब्रिटिशांची मक्तेदारी संपली, नेपाळचा मार्गदेखील खुला झाला. 1951 साली एरिक शिफ्टनच्या नेतृत्वाखाली मोहिमा आखण्यात आली. या मोहिमेत नेपाळच्या मार्गाचे विस्तृत सर्वेक्षणदेखील झाले. त्यानंतरच्या १९५२ च्या स्वीस मोहिमेत तेनझिंगने, लॅबर्ट याच्यासोबत त्याने कृत्रिम प्राणवायूशिवाय सर्वाधिक उंची गाठण्याचा विक्रमदेखील केला. अखेरीस 1953 मध्ये कर्नल जॉन हंटच्या नेतृत्वाखाली एडमंड हिलरी आणि तेनझिंग एव्हरेस्टवर पहिली मानवी पावलं उमटवली. तिसऱ्या ध्रुवाच्या सर्वोच्च ठिकाणी पोहोचण्याचे मानवाचे स्वप्न साकार झाले.

सर्वोच्च शिखरावर आरोहण झाले असले तरी नवव्या क्रमांकाचे नंगा पर्वत आणि दुसऱ्या क्रमांकाचे के टू ही शिखरे मात्र यशाला कायमच हुलकावणी देत होती. नंगा पर्वताने १८९५ पासूनच्या आठ मोहिमांमध्ये ३७ बळी घेतले होते. यातील बहुतांश मोहिमा या प्रामुख्याने जर्मनांच्या होत्या. हर्मन बुल या आरोहकांने मात्र प्रयत्नांची पराकाष्ठा केली. नंगा पर्वतावरील बुलची चढाई म्हणजे असामान्य धैर्य, अपरिमित सहनशीलता आणि अलौकिक इच्छाशक्तीचा साक्षात प्रत्यय होता. तब्बल चाळीस तासांची एकाकी झुंज त्याने दिली. एव्हरेस्टवरील आरोहणानंतर केवळ 36 दिवसांनी 3 जुलै 1953 मध्ये नंगा पर्वतावर मानवी पावलं उमटली.

उंचीमध्ये द्वितीय क्रमांकाचे असले तरी के टू हे शिखर एव्हरेस्टपेक्षा आव्हानात्मक आहे. या शिखरावर १९०९ पासूनच आरोहणाचे प्रयत्न सुरु होते. तीन इटालियन, तीन अमेरिकन आणि इतर तीन मोहिमा केटूवर झाल्या होत्या. अखेरीस १९५४ साली आर्दितो देसिओ या इटालियन प्राध्यापक गिर्यारोहकाच्या नेतृत्वाखालील मोहिमेत अछिल्लो कॉम्पॅग्नी आणि लिनो लासेदेल्ली यांनी शिखरमाथा गाठला.

नंतरच्या काळात मानवाच्या शाररीक आणि मानसिक शक्तीचा कस पाहणारा हा क्रिडा प्रकार विकसित होत गेला. काही गिर्यारोहकांनी साहसाची परिसीमादेखील गाठली. शाररीक-मानसिक शक्तीचा संपूर्ण कस लावता येऊ शकतो हे राईनहोल्ड/रेनहोल्ड मेसनर आणि पीटर हेब्लर या दोघांनी १९७८ मध्ये एव्हरेस्टवर कृत्रिम प्राणवायूशिवाय आरोहण करून दाखवले. मेसनर याने सर्वच्या सर्व अष्टहजारी हिमशिखरांवर कृत्रिम प्राणवायूशिवाय एकट्याने आरोहण केले. तर त्याला समांतरपणे जेझी कुकुझका यानेदेखीलहाच विक्रम केला. दरम्यान पर्वतारोहणात ख्रिस बॉनिंग्टनने मोठ्या प्रमाणात सांघिक पद्धतीने हिमालयातील अनेक कठीण मोहिमा यशस्वी केल्या. हिमालयातील आरोहणाचे असे प्रयोग होत असताना

साठच्या दशकात उंच उंच प्रस्तरभिंतींवर आरोहण करणाऱ्या प्रस्तरारोहकांची मोठी फळी तयार झाली. गॅस्टन रिबुफा, लिओनेल टेरे, लुइस लॅचनेल, जॉन स्ट्रीटली, वॉल्टर बोनाटी या युरोपातील प्रस्तरारोहकांनी जोर लावला होता. ज्यो ब्राऊन, टोनी मौलम आणि डॉन व्हिलन्स यांनी तर कृत्रिम साधनांचा वापर टाळून, मुक्त आरोहणाचा पुरस्कार केला. तर अमेरिकेत रॉयल रॉबिन्स, रॉबर्ट पॅरागॉट, जॉन गिल, वॉरन हार्डिंग यांनी उत्तुंग प्रस्तरभिंतींनी गवसणी घातली.

आठ हजार मीटर उंचीवरील 14 पैकी एकाही हिमशिखरावर भारतीय गिर्यारोहकाने आरोहण पहिले यशस्वी आरोहण केले नव्हते, पण 1953 च्या एव्हरेस्ट मोहिमेनंतर भारतात गिर्यारोहणाचे बीज रुजू लागले. 1965 मध्ये भारतीयांची एव्हरेस्ट मोहिम यशस्वी झाली. महाराष्ट्रात सह्याद्रीच्या सोबतीने गिर्यारोहण रुजत गेले. क्लायंबर्स क्लब, युनिव्हर्सिटी हायकर्स अण्ड माऊंटेनिअरिंग क्लब या माध्यमातून गिर्यारोहण वाढू लागले. गेल्या साठ वर्षांत २०० पेक्षा अधिक सुळके आणि 100 पेक्षा अधिक हिमशिखरांवरील आरोहणाने गिर्यारोहणाचा महाराष्ट्रात विस्तार होत गेला.

1786 साली ग्रॅब्रिएल पॅकार्ड आणि जॅकेस बाल्माट यांनी लावलेले रोपटे आज जगभरात अनेक माध्यमातून विस्तारले आहे. अनेक गिर्यारोहकांनी त्याच्या पद्धतीने या क्षेत्राची पायाभरणी केली. काही कमीअधिक प्रमाणात त्रुटी असतीलही. पण अज्ञाताचा वेध घेण्याची आणि आनंदासाठी डोंगर चढण्याची वृत्ती अजूनही तशीच आहे. 'डोंगर चढायचे, कारण ते तेथे आहेत म्हणून' आणि 'साहस नाही तर यश नाही' ही आपल्या अध्वर्यूंनी रुजवलेली विजिगुषी वृत्ती आजही कायम आहे. त्यांची स्मृती सच्च्या डोंगरभटक्यांमध्ये नक्कीच जागृत राहिल.

(दिवंगत गिर्यारोहक आणि प्राध्यापक रमेश देसाई यांच्या 'तिसरा ध्रुव' या पुस्तकातील नोंदी आणि गिर्यारोहण अभ्यासक शशिकांत रानडे यांच्याकडून मिळालेल्या माहितीवर आधारीत.)

--- समाप्त ---